

Професійна підготовка педагогічно обдарованого вчителя: проблеми, досвід, технології //Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. пр. – У 2-х ч. – Ч.2. – Київ – Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002. – С. 163-168.

УДК 378.937

Антонова О.Є.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНО ОБДАРОВАНОГО ВЧИТЕЛЯ: ПРОБЛЕМИ, ДОСВІД, ТЕХНОЛОГІЇ

Нові завдання, які стоять сьогодні перед системою освіти, школою та педагогічною наукою, актуалізують проблеми, пов'язані з підготовкою вчителя, оскільки саме йому відводиться провідна роль у реалізації накреслених перетворень. “Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті”, Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”), Закон України “Про освіту” центральним завданням модернізації освіти, провідним принципом державної освітньої політики визнають підготовку педагогічних працівників, створення умов для формування освіченої, творчої особистості вчителя, реалізації та самореалізації його природних задатків і можливостей в освітньому процесі. Однак у процесі розв'язання зазначеної проблеми виникає ряд суперечностей, найбільш суттєвими з яких можна назвати наступні:

невідповідність між соціальною потребою у педагогічно обдарованих, творчо працюючих вчителів, здатних формувати всебічно розвинену особистість учня та відсутністю відповідної цілеспрямованої підготовки майбутніх вчителів;

між необхідністю виховання нової генерації педагогічних кадрів, здатних виявляти і розвивати здібності та обдарування дитини і нерозробленістю комплексу теоретичних і методичних засад щодо забезпечення професійної підготовки педагогічно обдарованого вчителя, здатного працювати із здібними дітьми.

Отже у проблемі виявлення і підтримки обдарованої, творчо мислячої особистості, все відчутніше проявляються недоліки професійної підготовки вчителя до роботи з обдарованими дітьми. В умовах нині існуючої практики орієнтації діяльності вчителя на так званого “середнього” учня, деякі педагоги не хочуть мати у себе в класі обдарованих дітей. Результати досліджень психологів свідчать, що більшість вчителів, які працюють з підлітками, відчувають почуття, близьке до ворожості, по відношенню до найбільш талановитих з них. Часто нестандартна, обдарована дитина викликає у педагога негативне ставлення: з одного боку, педагог розуміє, що така дитина потребує специфічної і досить складної роботи, а з другого – відчуває, що

просто не має відповідних знань. Отже, немає нічого дивного в тому, що деякі вчителі з побоюванням ставляться до обдарованих дітей, навіть самого юного віку.

Крім того, практично не розробляється аспект розвитку педагогічної обдарованості самого вчителя, хоча більшість педагогів-практиків погоджуються з тим, що педагогічно обдарований вчитель – не міф, не гарна казка, а реальність, яка потребує цілеспрямованої кропіткої роботи по розвитку природних задатків і педагогічних здібностей.

Обдарованість як психолого-педагогічна та соціальна проблема особливої уваги дослідників набула в останні десятиріччя ХХ століття. Проте, не зважаючи на значний досвід роботи з обдарованими дітьми, у світовій науці немає єдиного підходу, по-перше, до визначення самого поняття “обдарованість”, а по-друге, до розробки загальноприйнятої концепції обдарованості. На сьогодні існує понад сто визначень поняття “обдарованість”. Довгий час головним показником обдарованості визнавався здебільшого інтелект. Фундаментальні дослідження Термена (1959), які довели стабільність показників інтелекту за школою Станфорд-Біне, призвели до того, що протягом багатьох років у ролі робочого визначення обдарованості, її еквівалентом виступав рівень інтелекту, визначений і оцінений за відповідними тестами. Останнім часом для визначення обдарованості і талановитості застосовують формулу, запропоновану Відділом освіти США, яка враховує також академічні успіхи особистості. Проте дане визначення не враховує однієї з найважливіших характеристик обдарованості, яка суттєво впливає на ефективність виконуваної діяльності – мотивацію. Саме тому відомий американський спеціаліст у галузі вивчення обдарованих дітей Дж.Рензуллі запропонував свій підхід до розв’язання цієї проблеми, який є чи не найпопулярнішим серед західних концепцій обдарованості. На його думку, обдарованість є результатом взаємодії трьох характеристик: інтелектуальних здібностей (які перевищують середній рівень), креативності і наполегливості (мотивації). Крім того, у його моделі враховані знання (ерудиція) та сприятливе навколишнє середовище. Дана концепція активно використовується для розробки прикладних проблем. Визначена Дж.Рензуллі триада, яку автор звичайно ілюструє трьома колами, що взаємно перетинаються, у більш-менш модифікованому вигляді має місце у більшості сучасних західних концепцій обдарованості.

Так П.Торренс використовує аналогічну триаду: творчі здібності, творчі уміння, творча мотивація. Розроблені ним методики діагностики креативності широко застосовуються у всьому світі для ідентифікації обдарованих дітей. При цьому дослідник зазначає, що високі показники креативності ще не дають гарантії великих творчих досягнень, а тільки засвідчують певну імовірність їх прояву. Максимальний же рівень творчих досягнень можливий лише при поєднанні всіх трьох чинників.

З ідеями Дж.Рензуллі багато в чому перетинається “мультифакторна модель обдарованості” Ф.Монкса. Вона цікава тим, що автор не розділяє креативність та інтелект. Він пропонує дещо інші параметри: мотивацію,

креативність та виключні здібності. Дана модель відрізняється універсальністю: вона дозволяє пояснювати часткові прояви обдарованості у різних сферах (спеціальна обдарованість).

Модифікований варіант моделі Дж.Рензуллі пропонує Д.Фельдхьюсен, на думку якого її слід доповнити “Я”-концепцією та рівнем самоповаги.

Концепція обдарованості, яка розроблена у Російській Федерації, виходить з розуміння обдарованості як системної якості психіки, що розвивається впродовж всього життя і визначає можливість досягнення людиною надзвичайних результатів в одному чи декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми.

У сучасній вітчизняній педагогічній літературі обдарованість визначається як “індивідуальна потенційна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності”. Отже, серед сучасних концепцій обдарованості найбільш визнаною є модель, яка складається з трьох компонентів:

- 1) *мотивації* (спрямованості) особистості до певного виду діяльності;
- 2) *креативності* мислення особистості;
- 3) розвитку спеціальних *здібностей* вище за середній рівень.

Оскільки мова йде про педагогічну діяльність, то слід зазначити, що педагогічні здібності – це сукупність психічних рис особистості, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення. Педагогічні здібності передбачають відповідну спрямованість особи (світоглядну, політичну, моральну); ділові якості (спеціальні педагогічні уміння, навички, досвід); риси характеру (вміння спілкуватися з дітьми, підлітками, емоційна врівноваженість). Тобто, це такі якості особистості, які проявляються у схильності до роботи з дітьми, любові до дітей, отриманні задоволення від спілкування з ними. Педагогічні здібності ґрунтуються на відповідних нахилах до педагогічної діяльності, формуються і вдосконалюються в ході педагогічної практики. Вони ж є і передумовою для вибору особистістю педагогічної професії [Словник, 253-254]. Часто педагогічні здібності звужують до уміння виконувати певні дії – гарно говорити, співати, малювати, організовувати дітей тощо. Насправді ж поняття “педагогічні здібності” виявляється значно складнішим і охоплює цілий комплекс спеціальних та загальних знань, пов’язаних з ними умінь, а також якостей особистості вчителя. Дослідники (Ч.Н.Гоноболін, Н.В.Кузьміна, І.П.Підласий, В.О.Сластьонін та інші) виділяють такі групи педагогічних здібностей::

➤ *науково-пізнавальні* – здатність людини оволодівати науковими знаннями у визначеній галузі;

➤ *дидактичні* – уміння відбирати та готувати навчальний матеріал, наочність; чітко, доступно, виразно, переконливо і послідовно викладати навчальний матеріал; проводити уроки творчо; розвивати мислення школярів; стимулювати розвиток пізнавальних інтересів та духовних потреб учнів;

підвищувати їх навчально-пізнавальну активність; привчати дітей працювати самостійно;

➤ *організаторські* – уміння об'єднувати дітей, розподіляти між ними обов'язки, планувати роботу, вести роботу одночасно з навчальною групою і кожним учнем, аналізувати результати діяльності, підводити підсумки, робити висновки; допомагають згуртувати учнів, розвинути в них активність, ініціативу, самостійність; дають змогу організувати на належному рівні навчально-виховний процес, а також власну педагогічну діяльність;

➤ *комунікативні* – уміння встановлювати педагогічно доцільні стосунки з учнями, їх батьками, колегами, керівниками навчальних закладів (педагогічний такт);

➤ *перцептивні* – полягають в адекватному сприйнятті й розумінні психології дитини; в умінні проникати у духовний світ вихованців, об'єктивно оцінювати їх емоційний стан, тонко відчувати настрої, переживання окремих учнів, виявляти особливості психіки;

➤ *сугестивні* – здатність здійснювати емоційно-вольовий вплив на вихованців;

➤ *дослідницькі* – уміння пізнавати і об'єктивно оцінювати педагогічні ситуації та процеси;

➤ *соціальні* – вміння розібратися у складних міжособистісних стосунках учнів, визначити місце і роль кожного з них у діловій та соціально-психологічній структурах;

➤ *експресивні* – здібності до зовнішнього вираження своїх думок, знань, переконань і почуттів за допомогою мови, а також міміки та пантоміміки;

➤ *емоційна стійкість* – уміння педагога володіти своїм станом, поведінкою у різноманітних ситуаціях.

Звісно, названими властивостями не обмежується перелік педагогічних здібностей. Проте, треба зазначити, що одна тільки наявність у людини педагогічних здібностей ще не забезпечує ефективності виконання ним педагогічної діяльності. Практика роботи сучасної школи свідчить, що вчитель повинен не тільки чітко і правильно відтворювати необхідну інформацію – він має вміти генерувати нові, оригінальні ідеї, знаходити нетрадиційні способи розв'язування проблемних педагогічних ситуацій і задач, тобто володіти *креативністю мислення*. Креативність передбачає здатність до творчого пошуку, нестандартного розв'язання педагогічних задач і характеризується за цілим рядом параметрів, серед яких уміння бачити проблему, оригінальність, здатність до синтезу та аналізу, відчуття витонченості організації ідей та інші.

Необхідно відмітити ще одну характеристику особистості педагога, без якої педагогічні здібності не зможуть набути ефективного розвитку – це *спрямованість* людини на педагогічну діяльність, *мотивація* до творчості. Можна на "відмінно" знати основи фахового предмету, володіти цілим рядом педагогічних умінь, але так і не стати "вчителем, на якого чекають". Важливою умовою розвитку педагогічної обдарованості є бажання педагога працювати з дітьми, любов і повага до них, отримування задоволення від спілкування з

вихованцями, потреба знову і знову повертатися до проблем школи і учнів. Мова йде про педагогічне покликання, яке розглядається як життєве призначення і спрямування людини, що надає доцільності, осмислення й перспективності її діяльності. Усвідомлення покликання передбачає розвинену самосвідомість і культуру самоаналізу, осмислення своїх потреб, формування соціально значущих цілей, визначення конкретних шляхів її реалізації [Словник, 263]. Вчитель завжди має пам'ятати одну просту але велику істину: для того, щоб бути справжнім учителем, необхідно перш за все любити те, що викладаєш, і любити тих, кому викладаєш. Учитель не може не любити дітей. Це положення вже стало педагогічною аксіомою. Проте далеко не всі, хто обрав для себе професію педагога, замислюється над сенсом даної аксіоми. А він полягає у тому, що виховувати людину, яку не любиш, праця бесплідна і навіть пекельна.

Отже, відповідно до зазначеної моделі обдарованості *“педагогічною обдарованістю” можна вважати якісно своєрідне поєднання педагогічних здібностей особистості, креативності її мислення та свідомої спрямованості до здійснення функцій педагогічного працівника, що дозволяє їй досягти значних успіхів у творчій професійній діяльності.*

Як і будь-який інший вид обдарованості, розвиток педагогічної обдарованості майбутнього вчителя потребує формування цілісної, самокерованої системи виявлення та підтримки педагогічно обдарованої молоді, розвитку та реалізації її здібностей, стимулювання творчої роботи учнів, студентів, учителів та викладачів вищих закладів освіти, активізації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді, формування резерву для вступу у вищі педагогічні заклади освіти, магістратуру та аспірантуру, підготовки наукових та педагогічних кадрів для потреб середніх та вищих закладів освіти. Ця система повинна охоплювати заклади освіти різних рівнів акредитації: середня загальноосвітня школа, педагогічний ліцей, педагогічне училище, вищий педагогічний заклад освіти, заклади післядипломної педагогічної освіти. І починати треба ще із середньої школи, де здійснювати цілеспрямовану роботу щодо виявлення серед старшокласників педагогічно обдарованих учнів і створювати умови для їх професійної орієнтації на педагогічну діяльність.

У цьому зв'язку варто звернутися до досвіду роботи популярних свого часу і несправедливо забутих факультетів майбутнього вчителя. Факультет майбутнього вчителя (ФМВ) існував на базі вищого педагогічного навчального закладу для учнів старших класів середніх загальноосвітніх шкіл. Програма занять з майбутніми вчителями будувалася за традиційною вузівською системою, яка включала лекції, практичні та лабораторні заняття, інші види організації навчання, залежно від умов і можливостей базового педагогічного навчального закладу. *Лекційні заняття* охоплювали теми, які розкривали роль учителя у сучасному суспільстві, особливості педагогічної професії, професіограму особистості вчителя. Майбутніх учителів знайомили з вимогами до рівня знань і загального розвитку вчителя, з комплексом необхідних йому педагогічних умінь та особистісними якостями педагога.

Крім того, у лекціях висвітлювалися життя і діяльність видатних вітчизняних педагогів А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського та ін. У випускному класі вивчалися спрямованість, індивідуальні особливості особистості майбутніх вчителів, яких знайомили із специфікою професійного відбору до педагогічного навчального закладу.

На *семінарських заняттях* закріплювалися теоретичні знання, формувалося уявлення про професію вчителя, умови його роботи, аналізувалися вимоги до його особистості і діяльності. *Лабораторні заняття* будувалися за принципом ускладнення загальнопедагогічної діяльності. Так, у 9-ому класі вивчалися зміст, форми і методи виховання молодших школярів. На заняттях застосовувалися активні методи навчання: творчі завдання, рольові ігри, аналіз педагогічних ситуацій. У позаурочний час старшокласники виконували педагогічні завдання, працювали у підшефних класах. На подальших заняттях особлива увага зверталась на форми і методи вивчення особистості учня, розвиток його здібностей, нахилів, інтересів. Старшокласники продовжували накопичувати досвід практичної роботи з дітьми, брали участь у шкільному самоврядуванні, виконували різноманітні творчі завдання. У випускних класах на лабораторних заняттях розглядалися питання, пов'язані із розвитком самосвідомості слухачів. Ними вивчалися форми і методи самоосвіти, самовиховання, саморозвитку учнів, які допомагали їм краще усвідомити мотиви вибору педагогічної професії. На заняттях аналізувалися результати виконання слухачами педагогічних доручень. Під керівництвом викладачів педагогіки і психології педагогічного інституту розв'язувалися задачні ситуації. Частина занять відбувалася в інституті у формі співбесід, екскурсій, де старшокласники знайомилися з історією та сучасним станом навчального закладу, відвідавши його музей, різні факультети, навчальні лабораторії, кабінети, спілкуючись з викладачами і студентами.

Профорієнтація старшокласників охоплювала колективні, групові та індивідуальні форми роботи. Із слухачами ФМВ проводились бусіди на теми: "Роль самовиховання у підготовці до свідомого вибору професії вчителя", "Які вольові якості і риси характеру потрібні вчителю?", "Що таке педагогічні здібності? Як їх розвивати?" та інші. Варто відмітити, що у профорієнтаційній роботі велику допомогу здійснювали студенти, які в цей час знаходилися на педагогічній практиці. Вони розповідали про мотиви вибору педагогічної професії, про вимоги до абітурієнтів, про студентське життя, про традиції і специфіку свого факультету. До роботи ФМВ залучалися викладачі інституту, які знайомили старшокласників з різними аспектами діяльності вчителя, системою підготовки вчительських кадрів, вимогами, що ставить професія до особистості.

Аналіз результатів роботи ФМВ засвідчив, що рівень готовності старшокласників до вибору професії значно підвищився, що підтверджує ефективність здійсненої роботи і доцільність її відновлення в умовах сьогодення. Отже, організація цілеспрямованої роботи по відбору та професійній орієнтації педагогічно обдарованої молоді ще під час навчання їх

у середній загальноосвітній школі підтверджує закономірність, виявлену вченими-дослідниками (Н.В.Кузьміною, В.О.Сластьоніним, І.А.Зязюном та ін.): чим раніше сформована у схильних до педагогічної діяльності школярів готовність до цього виду діяльності, тим швидше вони, вступивши до педагогічного закладу освіти, оволодівають основами професійно-педагогічної майстерності.

Ефективність професійної підготовки педагогічно обдарованих майбутніх учителів під час навчання їх педагогічному закладі освіти суттєво залежить від організаційних форм навчальної роботи. Робота з обдарованими студентами вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованої на новизну інформації та різноманітні види пошукової аналітичної, розвивальної, творчої діяльності. У вищому навчальному педагогічному закладі освіти формами організації навчального процесу є лекція, семінар, лабораторний практикум, індивідуальні та групові консультації, колоквиуми, ділові ігри, навчальні конференції тощо. Проте серед методів навчання педагогічно обдарованих студентів мають переважати самостійна робота, пошуковий і дослідницький підходи до засвоєння знань, умінь та навичок. Контроль за їх навчанням повинен стимулювати поглиблене вивчення, систематизацію, класифікацію навчального матеріалу, перенесення знань у нові ситуації, розвиток творчих елементів у їх навчанні.

Вчитель завжди діє у конкретних ситуаціях, тому важливо ще у період навчання у вищому педагогічному закладі освіти навчити студентів бачити ситуацію, аналізувати її, виділяти провідні ідеї, які лежать в основі пошуку її розв'язання, розробляти конструктивні схеми і варіанти практичних рішень. Метод *моделювання фрагментів виховних заходів* пропонує використання таких завдань, які передбачають розв'язування проблеми професійної спрямованості; у студентів значно підвищується професійний інтерес, актуалізуються наявні знання, закріплюються навички педагогічного аналізу і узагальнення, розвиваються педагогічні здібності. Включення студентів у ситуації професійної спрямованості, а саме таким і є моделювання фрагментів виховних заходів, створює умови, в яких майбутні вчителі отримують можливість самостійно аналізувати педагогічні процеси, опрацьовувати шляхи встановлення контакту, прийоми створення певного емоційного стану та його корекції, способи вирішення типових ситуацій взаємодії.

Моделювання фрагментів виховних заходів дає змогу сформувати основу рольової поведінки майбутнього вчителя. В педагогіці під моделюванням фрагментів виховних заходів розуміють спеціально організовану і педагогічно керовану діяльність, де у створеній ігровій ситуації імітується певний реальний навчально-виховний процес. Цей метод дозволяє розкрити перед студентами соціальний зміст учительської професії, основні її кваліфікаційні характеристики, забезпечує тісний зв'язок педагогічної теорії з шкільною практикою і дає можливість побачити типові труднощі, з якими вчитель зустрічається в своїй повсякденній практиці, а також визначити шляхи їх подолання. Моделювання фрагментів виховних заходів допомагає створити такі умови, коли вибір засобу-розв'язку досягається шляхом використання

студентами теоретичних знань, набутих у процесі вивчення педагогічних дисциплін. Це формує потребу використовувати теорію при виборі оптимальних засобів і прийомів педагогічного впливу, орієнтовної основи професійної поведінки.

Одним з напрямів практичної підготовки студентів вищого педагогічного закладу освіти є використання методу *мікрвикладання*, який допомагає майбутньому вчителю краще підготуватися до професійної діяльності, визначити рівень своїх знань, умінь і здібностей, набути певного рівня педагогічної майстерності. Мікрвикладання є одним з напрямів практичної професійної діяльності вчителя, що допомагає студентам кращу усвідомити сутність педагогічних явищ. Моделюючи фрагмент практичної діяльності вчителя-предметника, майбутні вчителі розвивають свої здібності, набувають певного досвіду, вмінь та навичок. У студентів, які активно беруть участь у підготовці і проведенні практичних занять з використанням методів мікрвикладання та моделювання фрагментів виховних заходів формуються такі якості як комунікативність, емпатія, педагогічна інтуїція, самовладання, педагогічний оптимізм, які поєднуються з глибокими теоретичними педагогічними знаннями.

Важливого значення у системі підготовки майбутнього вчителя набуває *ділова гра*. Вона становить собою форму відтворення предметного і соціального змісту та моделювання стосунків, характерних для педагогічної роботи. В ході проведення гри розгортається особлива ігрова діяльність у вигляді імітаційної моделі, яка відтворює умови і динаміку протікання учительської професії. Водночас формуються особистісні якості вчителя. В умовах спільної роботи кожний студент виробляє навички соціальної взаємодії, ціннісні орієнтації, установки, притаманні фахівцеві. Ігрова модель потрібна для забезпечення особистісного включення студентів у процес навчання, спрямований на оволодіння предметним змістом професійної діяльності. Але предметний зміст завжди є змістом спільної праці спеціалістів, тому через ігрову модель засвоюється і соціальний зміст майбутньої роботи. Ділова навчальна гра є насамперед “інструментом” розвитку теоретичного і практичного мислення спеціаліста, здатного аналізувати складні умови педагогічної дійсності, ставити і розв’язувати нові для майбутніх фахівців професійні задачі.

Таким чином, зміст професійної підготовки педагогічно обдарованої молоді потребує удосконалення у таких напрямках:

➤ раннє виявлення педагогічно обдарованих старшокласників і організація цілеспрямованої роботи щодо їх професійної орієнтації на педагогічну діяльність на базі вищого педагогічного закладу освіти (відродження факультету майбутнього вчителя);

➤ раннє виявлення обдарованих студентів і включення їх у науково-дослідну роботу; удосконалення роботи щодо оволодіння студентами методами науково-педагогічних досліджень; проведення на базі педагогічних вищих навчальних закладів освіти педагогічних студентських конференцій з підготовкою та публікацією матеріалів учасників;

➤ введення у навчальні плани вищих педагогічних закладів освіти обов'язкового курсу “Вступ до педагогічної професії”; організація спецсемініарів з актуальних проблем педагогічної науки, роботи з обдарованими студентами - майбутніми педагогами, методики роботи вчителя з обдарованими дітьми;

➤ введення елементів мікровикладання та моделювання виховних заходів як обов'язкового компоненту технології побудови практичних занять з педагогіки; проведення аукціонів педагогічних ідей та конкурсів педагогічних талантів для виявлення обдарованої молоді.